

МОДЕЛЬ ЕФЕКТИВНОГО СПІЛКУВАННЯ ПЕДАГОГА З ВИХОВАНЦЯМИ**Федорович А. В.**

*кандидат педагогічних наук,
доцент кафедри загальної педагогіки та дошкільної освіти
Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка
вул. Івана Франка, 24, Дрогобич, Львівська область, Україна
orcid.org/0000-0001-6289-5039
f_anna_v@ukr.net*

Бережа С. Б.

*викладач кафедри загальної педагогіки та дошкільної освіти
Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка
вул. Івана Франка, 24, Дрогобич, Львівська область, Україна
orcid.org/0000-0003-2454-0709
bereza.s@ukr.net*

Ключові слова: педагогічне спілкування, комунікація, стосунки «педагог – вихованець», особистісно-орієнтована взаємодія, модель спілкування, принципи взаємодії.

У статті зосереджено увагу на характеристиках спілкування в системі «педагог – вихованець»; розкрито принципи педагогіки партнерства (взаємоповага, довіра, спільність, доброзичливість, рівноправність, співпраця і співучасть, добровільність, обов'язковість), що визначають його ефективність в освітній роботі; акцентовано на важливості вибору вихователем особистісно-орієнтованої моделі комунікації. Підкреслено, що спілкування є основою освітньої діяльності, а його успішність залежить від індивідуальності педагога, адже він визначає мету, завдання, пріоритети, передає зміст інформації, продумує тактику, забезпечує мотивацію, конструє процес педагогічної взаємодії, дотримуючись відповідної структури (задум, практичне здійснення, аналіз та оцінка). Наголошено, що педагог має здобути статус «значущого дорослого» для дитини, духовно близької людини, що означає розуміння і вміння зберігати та підтримувати самобутність дитинства. Йдеться про поєднання формальних (професійних) та особистісних стосунків, дотримання принципів рівності й партнерства, а також суб'єкт-суб'єктного характеру педагогічного спілкування, що забезпечується через важливі позиції розуміння, визнання, прийняття. Така стратегія включає елементи самодіяльності дитини, має на меті розвиток її особистісного потенціалу. Доведено, що оптимальною є модель спілкування, котра передбачає співпрацю, інтелектуальну активність та моральну відповідальність, використання різних засобів комунікації з урахуванням інтересів та перспектив розвитку вихованців. Цей тип взаємодії визначається відкритими, чесними, вільними, відповідальними стосунками, а також забезпеченням почуттям власної гідності кожного учасника комунікації. Педагог має володіти культурою спілкування та якостями, що важливі для успіху (комунікабельність, емпатія, експресія, взаєморозуміння, ввічливість, гуманність, почуття міри, гідність, інтелігентність та ін.).

MODEL OF EFFECTIVE COMMUNICATION EDUCATOR WITH FOSTERLING

Fedorovych A. V.

Ph.D. in Pedagogy,

*Associate Professor at the Department of General Pedagogy
and Preschool Education*

Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University

Ivan Franko str., 24, Drohobych, Lviv region, Ukraine

orcid.org/0000-0001-6289-5039

f_anna_v@ukr.net

Bereza S. B.

Lecturer at the Department of General Pedagogy and Preschool Education

Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University

Ivan Franko str., 24, Drohobych, Lviv region, Ukraine

orcid.org/0000-0003-2454-0709

bereza.s@ukr.net

Key words: *pedagogical communication, communication, relations of “educator-fosterling”, personality-oriented interaction, model of communication, principles of interaction.*

The characteristics of communication in the system “educator-fosterling” are focused in the article; the principles of pedagogy of partnership (mutual respect, trust, community, friendliness, equality, cooperation and complicity, voluntariness, obligation) are revealed, which determine its effectiveness in educational work; the importance of the educator’s choice of a personality-oriented model of communication are accented.

It is emphasized that communication is the basis of educational activities, and its success depends on the individuality of educator. After all, he determines the purpose, objectives, priorities, conveys the content of information, devises tactics, provides motivation, constructs the process of pedagogical interaction, adhering to the appropriate structure (plan, practical implementation, analysis and evaluation).

It is underscored that the pedagogical specialist must acquire the status of “significant adult” for the child, a spiritually close person, which means understanding and ability to preserve and maintain the originality of childhood. It is about a combination of formal (professional) and personal relationships, adherence to the principles of equality and partnership, as well as the subject-subject nature of pedagogical communication, which is provided through important positions of understanding, recognition, acceptance. This strategy includes elements of the child’s amateur activities, aimed at developing his personal potential.

It is proved that the optimal model of communication is one that involves cooperation, intellectual activity and moral responsibility, the use of various means of communication, taking into account the interests and prospects of development of students. This type of interaction is defined by open, honest, free, responsible relationships, as well as providing a sense of self-worth of each participant in communication. The educator must have a culture of communication and qualities that are important for success (sociability, empathy, expression, mutual understanding, politeness, humanity, sense of proportion, dignity, intelligence, etc.).

Постановка проблеми. Оптимізація сучасної освіти пов'язана з демократизацією відносин між її учасниками та реалізацією принципів педагогіки партнерства. Її зміст та форми спрямовуються на виявлення, розвиток та підтримку здібностей особистості як соціального конструкту, що передбачає гуманізацію стосунків у системі «педагог – вихованець». Лінія такої взаємодії тісно пов'язана зі спілкуванням, універсальність якого визначається глибоким впливом на людину, забезпеченням соціальних зв'язків, налагодженням взаємин, активізацією спільної діяльності, підтриманням реального буття. Через комунікацію координуються та узгоджуються дії, відбувається обмін думками, інформацією, задовольняються потреби в міжособистісних контактах та ін. Власне у виховних інституціях спілкування набуває професійних рис, оскільки через нього реалізуються різноманітні освітні завдання. Тому воно має бути системним, сталим, цілісним.

Аналіз досліджень і публікацій. Проблема педагогічного спілкування не є новою для науковців. Його характеристики вивчають Т. Вайніленко, О. Власова, Н. Волкова [2], Н. Гузій, Л. Долинська, Л. Ковальчук, А. Кузьмінський [3], І. Луценко [4], Н. Мачинська [6], О. Мороз, Н. Пихтіна [7], С. Сисоєва, О. Смолінська та ін. Вони розкривають функції, закономірності, структуру, стилі, технології організації комунікативного процесу, наголошують на важливості застосування різних форм і засобів спілкування. Також відзначають потребу постійного вдосконалення та збагачення педагогічної взаємодії, оскільки від рівня її якості залежить успішність формування особистості людини, її внутрішнього світу, свідомості, світогляду.

Система органічної соціально-психологічної взаємодії педагога і вихованців, змістом якої є обмін інформацією, здійснення виховного впливу, організація взаємовідносин за допомогою комунікативних засобів, і становить сутність педагогічного спілкування. Воно є достатньо тривалим у часі, тому має урахувати особливості міжособистісної комунікації, стилі управління та кооперації, моделі та рівні спілкування [6, с. 85].

Взаємозв'язок комунікації та освітньої діяльності очевидний, тому потребує постійної уваги. Отже, важливо вдосконалювати уявлення про педагогічне спілкування, принципи його організації, щоб мати змогу узгоджувати його з вимогами сучасних вихованців та їхніх батьків. Це актуалізує увагу до цієї проблеми.

Мета статті – обґрунтувати характеристики педагогічного спілкування, що визначають його ефективність в освітній роботі.

Виклад основного матеріалу. У педагогічній професії стосунки «педагог – вихованець» мають

провідне значення та є першоосновою ставлення дитини до процесу навчання та закладу освіти у цілому. Організація таких взаємин утворює надважливе соціальне поле пізнавальної та перетворювальної діяльності, сприяючи вихованню та вдосконаленню незрілої особистості. Педагог – взірець, носій суспільних правил, котрий повинен уміти «передати» людський досвід, цінності прийдешнім поколінням. Успішність його праці залежить, з одного боку, від налагодження комфортних стосунків із вихованцями, а з іншого – від уміння переконливо доносити інформацію до них. Така педагогічна взаємодія між учасниками освітнього процесу повинна спрямовуватися на «створення оптимальних соціально-психологічних умов спільної діяльності» [2]. Стосунки мають забезпечувати взаємну «вигоду»: сприяти вдосконаленню і розвитку обох сторін, спричинювати видозміну і поліпшення відносин. При цьому педагог «режисує» освітній процес, маючи сформоване ставлення до вихованця (почуття, думки, оцінні твердження), його образ (портрет). А вихованець «бачить» себе через емоції, переживання, поведінку педагога, його міркування (судження, коментарі, репліки, зауваження тощо). Так відбувається перехід від «педагогічного ставлення до педагогічного спілкування» [1, с. 85–86].

Специфіка педагогічного спілкування визначається призначенням діяльності вихователя, що спрямована на реалізацію мети та завдань освіти в конкретній інституції, налагодження процесу виховання, взаємин із дітьми, між ними, співпрацю з їхніми батьками, колегами, а також особистісну самопрезентацію фахівця. Ключова функція педагога визначається його вміннями застосовувати певні форми, моделі та стилі педагогічного спілкування під час здійснення завдань навчання, виховання та розвитку. Він повинен «створити» та організувати комунікативну взаємодію, котра б сприяла розвитку особистісних якостей вихованців, підтриманню їхньої пізнавальної активності, формуванню самостійності, ініціативності, саморефлексії, саморегуляції тощо. Загалом на результативність освітнього процесу впливає поєднання усіх боків спілкування: перцептивного (увага, уява), комунікативного (переконування, навіювання), інтерактивного (стратегій взаємодії: суперництва, уникнення, пристосування, компроміс, співпраця) [10].

Якість та рівень здійснення комунікативної взаємодії, досягнення високих результатів в освітньому процесі залежать передусім від того, як педагог формує мету та цілі своєї професійної діяльності, що вважає пріоритетним, який він сам як особистість. Від нього вимагається багато знань, творчості і терпіння задля позитивного впливу на дитину, тому він повинен бути не лише

вихованим, а й здатним до самовдосконалення. Педагог неодмінно має здобути статус «значущого дорослого» для дитини, духовно близької людини, що означає насамперед розуміння, прагнення і вміння зберігати і підтримувати самобутність дитинства. Йдеться про поєднання формальних (професійних, пов'язаних із метою освіти) та особистісних стосунків.

Педагог – насамперед той, хто любить дітей, знаходить радість у спілкуванні з ними, вірить у те, що кожен може стати доброю людиною, вміє дружити з вихованцями, бере близько до серця дитячі радощі й прикрощі, «знає душу дитини». На цьому акцентує увагу сучасна педагогіка, орієнтуючи освітню діяльність на дитиноцентризм – утвердження дитини як найвищої цінності. Це зумовлює необхідність відповідного ставлення до неї та дотримання суб'єкт-суб'єктного характеру педагогічного спілкування, що забезпечується через важливі позиції розуміння, визнання, прийняття. Без такої виховної стратегії досягнення освітньої мети неможливе. Вона включає елементи самодіяльності дитини, має на меті розвиток її особистісного потенціалу.

Зрозуміло, що педагогічне спілкування передбачає високу активність його учасників, взаємодію, в основі якої – особистісні відносини (тепле, інтимне, позитивне, виразне, емоційно забарвлене ставлення один до одного) рівності та партнерства. Однак про таке партнерство можна говорити лише в певному розумінні, позаяк існують вікові та соціальні відмінності. Воно полягає у прийнятті один одного, установці на універсальність можливостей кожного, доброзичливості й взаєморозумінні, а також дещо увиразнює відмінності у позиціях вихователя і вихованця. Важливо, щоб реальна комунікація не відхилялася від названих позицій та не спричинювала зниження самостійкості, ініціативності, креативності дитини. Основними її принципами є взаємоповага, довіра, спільність, доброзичливість, завзятість, порозуміння, вільний вибір, рівноправність, співпраця і співучасть, добровільність, обов'язковість тощо.

Педагогічне спілкування – це перш за все професійно-етичний феномен. Кожен його елемент має бути наповнений особистісними якостями, збагачений моральним досвідом, педагогічною мудрістю. Тут поділяємо думку І. Луценко щодо найголовніших характеристик, притаманних педагогічній взаємодії, це: духовність, діалогічність, змістовність, спрямованість, нормативність, образність, емоційність, пестливість та економічність мовлення [4, с. 66–70]. Значущою є раціональна організація «навчального» спілкування у формі запитань в атмосфері, де немає тиску та примусу, а педагогічна діяльність будується на гуманних засадах.

Особливий вплив мають емоції та почуття педагога, які часто виконують регулюючу функцію у спілкуванні, визначають вибір засобів комунікації (вербальних, невербальних) та спрямовують взаємодію у потрібне русло. Невміння педагога самокритично ставитися до власного мовлення та орієнтуватися у зовнішніх проявах психічного стану вихованця заважає правильно організувати освітній процес. Для успіху важливими є комунікабельність (здатність отримувати задоволення від спілкування), емпатія (емоційна рівновага з групою і дітьми), експресія (емоційне самовираження), взаєморозуміння, що характеризують рівень комунікативної культури (вихованість, вміння володіти собою, ввічливість, гуманність, почуття міри, гідність, інтелігентність) [6].

Науковці виокремлюють й інші групи важливих якостей для педагога: комунікативні, індивідуально-особистісні, соціально-психологічні, етичні, акцентуючи увагу на умінні слухати, розуміти, впливати, переконувати, емоційно заражати. Н. Слободяник із цього приводу наголошує, що для режиму співпраці необхідним є сприйняття та переживання себе як члена єдиної «команди», учасники якої допомагають один одному для досягнення спільної мети. При цьому зауважує, що першочерговими для комунікації є такі елементи: контакт, зв'язок, взаємодія, обмін [9]. Тут значення має вміння педагога встановлювати ділові та особистісні стосунки з дітьми, з дотриманням доречної дистанції; добирати інформацію та навчальний матеріал, урахувавши їхній досвід, рівень розвитку; мотивувати до пізнання, засвоєння знань, стимулювати інтерес до предмету і освітнього процесу; підтримувати власний імідж, повагу до себе, виявляючи тактовність, щирість, емоційну стриманість; налагоджувати раціональну атмосферу співпраці (позитивний, діловий, мажорний тон) та ін. [3]. Значення мають і такі параметри: тон звертання (доброзичливий, байдужий, офіційний); форма звертання (наказ, вимога, порада, прохання); особливості використання системи заохочень та покарань тощо.

У науковій літературі знаходимо різні тлумачення моделей педагогічного спілкування. Зокрема, Н. Пихтіна виокремлює диктаторську, неконтактну, негнучку, вибіркову, авторитарну, гіперрефлексивну, гіпорефлексивну, активну взаємодію [7, с. 84–85]. Залежно від засобів та способів комунікації, що вибирає педагог, його особистісних можливостей та якостей вирізняють авторитарний, ліберальний, демократичний способи керівництва дітьми. Також, зважаючи на комунікативну ситуацію, характер стосунків із вихованцями, особливості дитячого колективу, педагог може вдаватися до залякування, загравання, тримати дистанцію

у стосунках тощо. Така ситуація не є вдалою, вона лише ускладнює освітній процес і знижує його ефективність. На противагу виваженому, прихильному типам взаємодії віддалений, звинувачувальний не є результативними.

Вибираючи модель взаємин із вихованцями, педагог тим самим визначає для себе можливість контактів та налагодження стосунків із ними. Якщо не залучений особистісний компонент стосунків, то він реалізовуватиме модель «невтручання» у життя дитини або ж командно-дисциплінарну модель, котрі не є успішними. Позиція нейтралітету означає відмежування від проблем дітей, вибір тактики «мирного співіснування» («моя хата з краю»), небажання брати зайву відповідальність тощо. У разі виникнення незрозумілих ситуацій педагог виявлятиме байдужість, неухважність, ігнорування, неприйняття, залишатиме вихованців зі своїми проблемами («самі впросяються»). Так само неефективною є командна модель, коли застосовуються елементи диктату (або ж надмірної опіки та дисципліни) у спілкуванні, методи надмірного наставляння, заборони, вимоги, маніпуляції, покарання, зловживання, крик, нотації, погрози. Педагог зосереджується лише на засвоєні знань та озброєнні вміннями та навичками, задоволенні вимог керівництва, нехтуючи особистісними потребами дітей.

Протилежною до окреслених моделей є особистісно-орієнтована, коли спілкування характеризується співпрацею, співдією, інтелектуальною та моральною активністю і педагога, і вихованців, використанням різних засобів комунікації, зосередженістю на вподобаннях (перспективах розвитку), інтересах, потребах.

Як зазначалося, педагогічне спілкування має спрямовуватися на особистість дитини, її розвиток. Воно буде дієвим, якщо вихователь упевнено управляє взаємодією, захоплений своєю справою, професійно володіє організаторською технікою, делікатністю, тактовністю. Перед ним повинна бути психологічна установка «розгадати» особистість дитини, відкрити її здібності, виявити цінне і бажане в характері, попередити небажане. Талант педагогічного спілкування проявляється у тому, щоб подолати, пом'якшити природну важкість взаємодії через індивідуальні відмінності, допомогти вихованцеві набутти впевненості у собі. Кожен виробляє свої, характерні тільки для нього, відносини з довкіллям і світом. Завдання вихователя – розширити ці межі, щоб дитина самостійно вибрала найбільш оптимальний варіант побудови власного світогляду. Тому слід багато говорити, пояснювати, розповідати, відповідати на запитання, читати, збагачувати, комунікувати загалом. Означена модель має розвивальний характер, забезпечує емоційний комфорт та одночасне

розв'язання різноманітних завдань: взаємообмін інформацією та досвідом; взаємодію і організацію спільної освітньої діяльності; взаєморозуміння (емпатія, чуйність, співпереживання) та взаємодолення; мобілізацію резервів (застосування сильних і яскравих характеристик один одного); педагогічно доцільну самопрезентацію.

Очевидно, що визначення та вибір особливостей організації спілкування вимагає від педагога уявлень про його компоненти, а також умінь реалізувати на практиці відповідні характеристики та функції: комунікативну, інтерактивну, перцептивну, самопрезентаційну, організаторську, дослідницьку, соціально-психологічну тощо. Структура педагогічної взаємодії у цілому відповідає загальній логіці освітньої діяльності, передбачає певні стадії: задум, практичне здійснення, аналіз та оцінку. Така послідовність дає змогу продумати хід спілкування, засоби, спланувати та підготуватися до майбутньої педагогічної комунікації. Маємо на увазі стратегію поведінки, котра спрямована на налагодження стосунків із вихованцями та виконання освітніх завдань. Вибудовуючи тактику, педагог забезпечує мотивацію, передає зміст дисципліни та конструє сам процес, застосовуючи діалог, монолог, пояснення тощо. Зазвичай модель педагогічного спілкування є постійною, але інколи слід її змінювати чи комбінувати, розуміючи, що немає універсальної. За одних обставин ефективним може бути альтруїзм, консультування чи маніпулювання, а за інших – делегування, відчуження чи авторитаризм [5].

Комфортний (зручний) тип взаємодії на противагу дискомфортному передбачає відкриті, чесні, вільні стосунки, а також забезпечення почуття власної гідності педагога і вихованця. Витримане, врівноважене спілкування характеризується словами, які відповідають виразу обличчя, поставі, інтонаціям, істинності почуттів, є адекватними і реальними [8]. Педагог не «програмує», а прогнозує, не «підганяє» особистісний розвиток дітей до відомих канонів, а попереджує виникнення можливих тупиків, координує свої очікування і вимоги за допомогою комунікації.

Висновки та перспективи подальших розробок у цьому напрямку. Отже, спілкування є основою освітньої діяльності, особливим видом взаємодії. Його успішність значною мірою залежить від індивідуальності педагога, адже він спрямовує зусилля на створення оптимальних умов для здійснення мети, завдань виховання, навчання і розвитку дітей, спільне розв'язання педагогічних завдань і ситуацій, створення умов для всебічного розвитку та вдосконалення здібностей.

Можемо зробити висновок, що модель ефективного спілкування в освітньому процесі визначається особистісними і професійними показниками

педагога й є основою внутрішньої психологічної налаштованості учасників освітнього процесу. Вона охоплює різноманітні компоненти взаємодії, поведінку, культуру. Педагогу слід правильно організувати комунікацію, вибирати особистісно-орієнтовані принципи співдії та партнерства, забезпечуючи позитивний емоційний тон спіл-

кування та суб'єкт-суб'єктний характер взаємодії (розуміння, визнання, прийняття). Оптимальною, на нашу думку, є модель спілкування, котра передбачає співпрацю, інтелектуальну активність та моральну відповідальність, використання різних засобів комунікації з урахуванням інтересів та перспектив розвитку вихованців.

ЛІТЕРАТУРА

1. Варецька В. Етика педагогічної взаємодії. *Педагогіка формування творчої особистості у вищій і загальноосвітній школах*. 2016. Вип. 51 (104). С. 80–88.
2. Волкова Н. Професійно-педагогічна комунікація. Київ : Академія, 2006. 256 с.
3. Кузьмінський А. Теоретичні засади формування педагогічної майстерності викладача. *Наука і освіта*. 2014. № 3. С. 76–81.
4. Луценко І. Дитина і дорослий: вчимося спілкуватись: Готуємося до мовленнєвого спілкування з дошкільниками. Київ : Світлич, 2008. 203 с.
5. Орбан-Лембрик Л. Соціальна психологія : у 2-х кн. Кн. 1. Соціальна психологія особистості і спілкування. Київ : Либідь, 2004. 574 с.
6. Основи педагогічної майстерності / упоряд. Н. Мачинська, А. Федорович, Н. Яремчук. Львів : РВВ ЛНУ ім. Івана Франка, 2020. 226 с.
7. Пихтіна Н. Основи педагогічної техніки. Ніжин : НДУ ім. М. Гоголя, 2012. 285 с.
8. Русинка І. Психологія. Київ : Знання, 2007. 367 с.
9. Слободяник Н. Спілкування як основа психолого-педагогічної взаємодії суб'єктів освітнього процесу. *Psychological Journal*. 2018. № 4 (14). С. 206–216.
10. Теслюк В., Лузан П., Шовкун Л. Основи педагогічної майстерності. Київ : ДАККиМ, 2010. 244 с.

REFERENCES

1. Varetka, V. Etyka pedahohichnoi vzaiemodii [Ethics of pedagogical interaction]. *Pedahohika formuvannia tvorchoi osobystosti u vyshchii i zahalnoosvitnii shkolakh*. 2016. Vol. 51 (104). P. 80–88.
2. Volkova, N. Profesiino-pedahohichna komunikatsiia [Professional and pedagogical communication]. Kyiv : Akademiia, 2006. 256 s.
3. Kuzminskiy, A. Teoretychni zasady formuvannia pedahohichnoi maisternosti vykladacha [Theoretical bases of formation of pedagogical mastery of academic]. *Nauka i osvita*. 2014. № 3. P. 76–81.
4. Lutsenko, I. Dytna i doroslyi: vchymosia spilkuvatys: Hotuiemosia do movlennievoho spilkuvannia z doshkilnykamy [Child and adult: we learn to communicate: We are preparing for speech communication with preschoolers]. Kyiv : Svitych, 2008. 203 s.
5. Orban-Lembryk, L. Sotsialna psykholohiia [Social psychology]. U 2 kn. Kn. 1. Sotsialna psykholohiia osobystosti i spilkuvannia [Social psychology of personality and communication]. Kyiv : Lybid, 2004. 574 s.
6. Osnovy pedahohichnoi maisternosti [Basics of pedagogical mastery] / uporiad. N. Machynska, A. Fedorovych, N. Yaremchuk. Lviv : RVV LNU imeni Ivana Franka, 2020. 226 s.
7. Pykhtina, N. Osnovy pedahohichnoi tekhniky [Basics of pedagogical technique]. Nizhyn : NDU im. M. Hoholia. 2012. 285 s.
8. Rusynka, I. Psykholohiia [Psychology]. Kyiv : Znannia, 2007. 367 s.
9. Slobodianyuk, N. Spilkuvannia yak osnova psykholoho-pedahohichnoi vzaiemodii subiektiv osvitnoho protsesu [Communication as the basis of psychological and pedagogical interaction of the subjects of the educational process]. *Psychological Journal*. 2018. Vol. 4 (14). P. 206–216.
10. Tesliuk, V., Luzan, P., Shovkun, L. Osnovy pedahohichnoi maisternosti [Basics of pedagogical mastery]. Kyiv : DAKKiM, 2010. 244 s.